

1. Təsərrüfat uçotunun növləri

Azərbaycan Respublikasında vahid təsərrüfat uçotu sistemi formalaşdırılmış və tətbiq edilməkdədir. Sistemli şəkildə aparılması nəzərdə tutulan bu uçot istər ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti (iqtisadi hadisə və proseslər), istər sosial hadisə və proseslər, istərsə də ümumilikdə ölkənin ictimai-kütləvi həyatı haqqında zəruri məlumatlara malik olmalıdır.

Uçot məmullatlarının xarakterindən və əldə edilməsi üsullarından asılı olaraq təsərrüfat uçotunun aşağıdakı növləri tətbiq olunur:

- operativ uçot (bu növ müxtəlif iqtisadi ədəbiyyatlarda operativ-texniki, operativ-istehsalat və ya istehsalat-texniki uçot adı ilə də təqdim oluna bilər);
- statistik uçot;
- mühasibat uçotu (maliyyə və idarəetmə).

Hər bir uçot növünün öz xüsusi vəzifələri vardır və ona xas olan xüsusi metodlardan istifadə edir. Lakin bütün uçot növlərinin qarşısında bir ümumi vəzifə durur ki, bu da əmək istehsal və bölgü ölçüləri üzərində ümumxalq uçotu və nəzarəti rolunu oynamaqdan ibarətdir. Uçotun ümumi vəzifəsi zəhmət-keşlərin maddi istehsal sahələrində sərf etdiyi bütün əmək məsrəflərini, onların nə istehsal etdiklərini, əmək məhsulunun necə bölündüyünü və necə istifadə edildiyini hesaba almaqdan ibarətdir.

Operativ və mühasibat uçotu məlumatı istehsal prosesinə rəhbərliyi asanlaşdırır, bu prosesin proqnozlara müvafiq nizamlandırılmasına və istiqamətləndirilməsinə kömək edir, habelə istehsal proqramının yerinə yetirilməsini təmin edən növbəti tədbirləri hazırlamaq üçün baza materialı olur. Statistika, uçot sistemində son mərhələ olmaqla, mühasibat və operativ-texniki uçot məlumatlarından istifadə edir, bu məlumat yekunlaşdırılır, işlənir və nəticədə bütün xalq təsərrüfatının, onun ayrı-ayrı sahələrinin inkişafını xarakterizə edən kəmiyyət göstəriciləri əldə edilir. Qeyd olunan uçot növləri idarəetmədə mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən onların ətraflı xarakterizə olunması məqsədəuyğun hesab edilir.

Uçot mürəkkəb məsələləri ona görə həll edə bilər ki, uçot növlərinin üçü də bir-birilə sıx əlaqəli olur, biri-birini tamamlayır, uçot məlumatlarından qarşılıqlı istifadə edilir.

2.Mühasibat uçotunun vəzifələri.

Bazar iqtisadiyyatı ilə əlaqədar olaraq Respublikamızın iqtisadiyyatında və onun quruluşunda böyük dəyişikliklər və yeniliklər baş verir. Bu dəyişiklik və yeniliklərlə əlaqədar olaraq muhasibat uçotu qarşısında yeni vəzifələr qoyulur. Həmin vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

Uçot bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verməli və onun məzmunu bazar iqtisadiyyatı şəraitində baş dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq tənzimlənməlidir: iqtisadiyyatına keçid şəraitində uçotun nəzarət əhəmiyyəti daha da artır və onun vasitəsilə təsərrüfat fəaliyyətinin bütün nə dərəcədə səmərəli olmasını müəyyən etməklən ibarətdir; müəssisə və təşkilatların bazar sahələrinə nəzarət edilir, bazar iqtisadiyyatı şəraitində respublikamızda mülkiyyətin müxtəlif formaları fəaliyyət göstərir. Uçotun əsas vəzifələrindən biri mülkiyyətin müxtəlif formalarına olan əmlakın mühafizəsinin təmin etməkdən və hər bir mülkiyyət formasının iqtisadi cəhətdən iqtisadiyyatı şəraitində işləməyə keçirilməsində əsas məqsəd onların gəlirli işləmələrini təmin etməkdən ibarətdir. Belə bir şəraitdə uçotun on başlıca vəzifələrindən biri müxtəlif mənbələrindən daxil olan gəlirləri tam qeydə almaqdan, gəlirləri artırmaq üçün ayrı-ayrı sahələrdə mövcud olan ehtiyat mənbələrini aşkara çıxarmaqdan və onları istifadə etməyin konkret yollarını müəyyənləşdirməyə kömək etməkdən ibarətdir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində işləyən zaman respublikamızda proqnozlaşmış formalarında və funksiyalarında əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir. Bütün müəssisə və təşkilatlar plan və proqnoz əsasında fəaliyyət göstərir və təsərrüfat əlaqələri şəraitində işləyirlər. Ona görə də uçotun mühüm vəzifələrindən biri də planların, proqnozların və təsərrüfat əlaqələri üzrə müqavilələrin yerinə yetirilməsinə nəzarəti həyata keçirməkdən ibarətdir. Uçot məlumatları gələcək üçün planlar tərtib etmək və uzunmüddətli proqnozlar vermək üçün əsas olmalıdır; nəhayət uçot hər bir müəssisə və ya təşkilatda təsərrüfat hesabının və özünümaliyələşdirmənin həyata keçirilməsini təmin etməlidir. Buna isə müəssisə və təşkilatların gəlir və xərclərini düzgün uçota almaq, onları bir-biri ilə müqayisə etmələ, maliyyə nəticəsini təmin etmək və manatla nəzarəti həyata keçirmək yolu ilə nail olmaq olar.

3.Mühasibat balansı haqqında anlayış, onun mahiyyəti və əhəmiyyəti

Xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsi üzərində nəzarəti həyata keçirmək üçün mövcud olan vəsait və onun yaranma mənbəyi haqqında konkret məlumatla malik olmaq, vəsaitin tərkibini və təyinatını öyrənmək üçün onları iqtisadi cəhətdən qruplaşdırmaq lazımdır. Bunlarla, bərabər vəsaitin növlərini və onların haradan alındığını da bilmək zəruridir. Bütün bunlar mühasibat balansının köməyi ilə həyata keçirilir. Təsərrüfat vəsaitinin və onların əmələ gəlmə mənbələrinin müəyyən tarixə pul formasında ümumiləşdirilmə və iqtisadi cəhətdən qruplaşdırılma üsuluna balans deyilir.

Bir qayda olaraq balans rübdə və ya ildə bir dəfə tərtib olunur. Balans yalnız təsərrüfat vəsaitinin və onun əmələ gəlmə mənbələrinin vəziyyəti üzərində deyil, eyni zamanda onlardan istifadəyə nəzarət etməyə imkan verir. Təsərrüfat vəsaitlərini və onların əmələ gəlmə mənbələrini ayrı-ayrı əks etdirmək üçün balans 2 hissədən ibarət cədvəl formasında olur. Balansın təsərrüfat vəsaitinin tərkibini və yerləşməsini özündə əks etdirən hissəsi aktiv, onların əmələ gəlmə mənbələrini əks etdirən hissəsi isə passiv adlanır.

Balansın aktivinin yekunu, passivin yekununa bərabər olmalıdır. Belə bərabərlik hər bir müəssisənin balansı üçün mütləqdir. Bu cür bərabərlik eyni vəsait kütləsinin iqtisadi məzmununa görə iki istiqamətdə qruplaşdırılması ilə əlaqədardır. Balansın bir tərəfində (aktivdə) vəsaitin tərkibi və onun harada yerləşməsi, digər tərəfində isə həmin vəsaitlərin hansı mənbələrdən əmələ gəlməsi (passivdə) qruplaşdırılır.

Aktivin və passivin hər bir üsürü balans maddəsi adlanır. Məsələn, balansın aktivində əsas vəsait, qeyri maddi-aktivlər, material, uzunmüddətli maliyyə qoyuluşları, kapital qoyuluşları, bitməmiş istehsal, hesablaşma hesabındakı, kassadakı, valyuta hesabındakı və i.a. olan pul vəsaiti, passivdə-nizamnamə, əlavə kapital, ehtiyat kapitalı, xüsusi təyinatlı fondlar, bölüşdürülməmiş mənfəət, məsələlərə olan borc, veksellər üzrə borc, əmək ödəməsi üzrə işçi heyəti ilə hesablaşmalar, uzun və qısa müddətli bank kreditləri, alınmış qısa və uzunmüddətli borclar əks etdirilir ki, bunların hər biri balans maddələri adlanır.